

УДК 343.985

В. С. Перлін

аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЩОДО СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ САМОВІЛЬНОГО ПРИСВОЄННЯ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ АБО ЗВАННЯ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ

У статті проаналізовані наукові підходи до трактування терміну криміналістичної характеристики злочинів і виокремлення її основних елементів. Запропоновано авторське визначення криміналістичної характеристики самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. Здійснено ієрархічну побудову структурних елементів криміналістичної характеристики виділеної категорії злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, структура, сутність, зміст.

Постановка проблеми. Організація та здійснення досудового розслідування будь-якого злочину, у тому числі й самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи, значно утруднюється без знання його криміналістичної характеристики – закономірностей механізмів його вчинення. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання про формування криміналістичної характеристики самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи як невіддільного структурного елементу відповідної окремої методики розслідування. Однак така діяльність значно ускладнюється без розуміння її теоретичного підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень. У контексті вищенаведеного вважається доречним розпочати висвітлення окресленого питання зі з'ясування змісту категорії «криміналістична характеристика злочинів» і виділення її структурних елементів, що і є метою представленого дослідження. Зокрема, поняття, елементний склад і значення криміналістичної характеристики неодноразово досліджували у своїх працях такі вчені, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, Л. Я. Драпкін, В. Ф. Єрмолович, В. А. Журавель, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Малярєва, А. Ф. Облаков, О. В. Пчеліна, А. В. Старушкевич, Р. Л. Степанюк,

В. В. Тіщенко, О. О. Хмиров, С. Н. Чурилов, В. І. Шиканов, А. В. Шмонін, М. П. Яблоков та інші. Однак, значна кількість питань і по сьогодні залишаються суперечливими, а то й невирішеними взагалі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових доробок в окресленій царині вказує на відсутність однозначності у трактуванні поняття криміналістичної характеристики. Зокрема, можна виділити наступні групи наукових підходів до розкриття змісту криміналістичної характеристики злочинів:

1) дефініція згаданої категорії надається за допомогою опису типових ознак і властивостей механізму злочинів окремого виду (групи) [1, с. 17; 2, с. 40; 3, с. 45];

2) криміналістична характеристика визначається насамперед як система (сукупність) відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду (групи) [4, с. 423; 5, с. 374; 6, с. 108; 7, с. 386-387];

3) криміналістичну характеристику злочинів пропонується розуміти як певну узагальнену інформаційну модель про типові ознаки злочинів [8, с. 688; 9, с. 136; 10, с. 156].

При цьому вчені доповнюють свої трактування криміналістичної характеристики злочинів визначеннями їх призначення та місця у структурі криміналістичної методики.

Зокрема, А. В. Старушкевич пропонує розглядати криміналістичну характеристику злочинів у двох аспектах. Перший, тео-

ретичний аспект, трактує криміналістичну характеристику насамперед як наукову категорію криміналістичної науки, котрій притаманне загальне поняття, внутрішня структура, функції й місце у системі криміналістики; другий, прикладний аспект, пропонує подавати криміналістичну характеристику злочинів у вигляді описів, схем, графіків, таблиць, комп'ютерних програм і т. д. [11, с. 8]. Разом із тим, учений спробував об'єднати наведені вище підходи, запропонувавши під криміналістичною характеристикою злочинів розуміти певним чином упорядковану сукупність (модель системи) даних (відомостей) про криміналістично значущі ознаки злочинів [11, с. 13].

Окрім того, серед відмінних ознак вказаної категорії виділяють її абстрактний характер, який проявляється в організаційно-впорядкованій сукупності істотних обставин їх вчинення, а також закономірних зв'язках між ними та служить для вирішення безпосередніх завдань розкриття, розслідування та попередження злочинів [12, с. 174]. Тобто криміналістична характеристика базується водночас на статистиці та слідчій практиці [13, с. 64].

Разом із цим, слухним також вбачається твердження про доцільність виокремлення в якості основних властивостей криміналістичної характеристики її системність. Як зазначає з цього приводу О. В. Пчеліна, закономірність у механізмі вчинення злочинів окремих видів (груп) дозволяють здійснювати узагальнюючу роботу з виділення криміналістично значущих ознак таких злочинів. А це, у свою чергу, дозволяє працівникам правоохоронних органів забезпечувати реалізацію завдань кримінального провадження [14, с. 100].

Що ж стосується значення криміналістичної характеристики злочинів у цілому та самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи зокрема, то у даному питанні всі однозначні. Ні у кого не викликає заперечення щодо її важливого теоретичного та праксеологічного значення, а значить необхідність виокремлення її значення як для загальної теорії криміналістики, так і для практичної слідчої ситуації й особливо методики розслідування злочинів [15, с. 63]. Вважа-

ється вірним твердження про доцільність розуміння під криміналістичною характеристикою злочинів окремого вчення про засади аналізу й узагальнення практики розслідування окремих категорій злочинів задля виділення типових ознак і закономірностей відповідної злочинної діяльності як інструмента з оптимізації кримінального провадження. Згідно з наведеним, варто самостійно виділяти вчення про криміналістичну характеристику злочинів, котре слід включити до першого розділу криміналістики (загальних положень криміналістики), та криміналістичну характеристику злочинів окремої категорії як складову окремої криміналістичної методики, в якій будуть міститися узагальнені відомості про закономірності механізму вчинення конкретної категорії злочинів, котрі дозволять слідчому планувати свою діяльність [14, с. 106, 109]. При цьому для кожного рівня окремої методики (міжвидової, видової, групової) повинні виділятися та характеризуватися ті ознаки злочинів, що сприяють правильному вибору напрямків розслідування та побудові методики розслідування [16, с. 51]. Крім того, практичне значення таких характеристик полягає у тому, що при розслідуванні конкретного злочину зібрану про нього інформацію зіставляють із системою узагальнених відомостей про злочини цього виду, які розслідували раніше (інформаційною моделлю). За збігом криміналістично значущих ознак злочину стає можливим визначити, чим раніше характеризувалися поки що невідомі у цьому розслідуванні обставини. Звичайно, найбільший інтерес викликає те, хто вчинив злочин. На підставі узагальнених відомостей про те, хто та за яких обставин учиняв подібні злочини, з'являється об'єктивна можливість обмежити напрямок пошуку злочинця. А значить побудована за таких умов криміналістична характеристика стає дійовим інструментом у розслідуванні події злочину [6, с. 108].

З урахуванням вищенаведеного вбачається можливим сформулювати визначення криміналістичної характеристики самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. Під останньою пропонується розуміти систему

криміналістично значущих відомостей про елементи механізмів скоєння виділеної категорії кримінальних правопорушень, що відіграє орієнтовну роль у діяльності органів досудового розслідування під час визначення основних напрямків і засобів провадження їх розслідування.

Щодо елементного складу криміналістичної характеристики злочинів, то з приводу даного питання також ведуться жваві дискусії. При цьому перелік таких елементів безпосередньо залежить від структури людської діяльності, у даному випадку злочинної. Зокрема, Р. С. Белкін до таких структурних елементів включив типові слідчі ситуації, що ґрунтуються на вихідних даних; способи вчинення та приховування злочинів; типові матеріальні сліди, а також можливі місця їх знаходження; характеристика особи злочинця; обстановка вчинення злочину (місце, час та інші обставини) [17, с. 734]. В. Ю. Шепітько серед елементів зазначеної характеристики пропонує виокремлювати спосіб злочину; місце й обстановку; час учинення злочину; знаряддя та засоби вчинення злочину; предмет злочинного посягання; особистість потерпілого (жертви); особистість злочинця; типові сліди злочину [18, с. 318]. Дещо подібний перелік основних елементів криміналістичної характеристики наводять й О. О. Алексеев, В. К. Весельський, В. В. Пясковський [19, с. 13]. Проте слід усвідомлювати, що наведений перелік є динамічним, може видозмінюватися щодо окремих видів злочинів, тобто скорочуватися або розширюватися [2, с. 42; 19, с. 13].

І. І. Рубцов виділяє серед числа найбільш типових елементів криміналістичної характеристики злочинів такі, як типова вихідна інформація про злочин; дані про спосіб підготовки, вчинення та приховування злочинів; відомості про типові особистісні якості злочинців та їх жертв; мотиви та цілі злочинів; причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів; основні питання, що підлягають в'ясненню при розслідуванні злочинів [20, с. 84-162]. Також можна зустріти у фаховій науковій літературі спроби включити до змісту криміналістичної характеристики злочинів сукупності ві-

домостей про їх оперативно-розшукові ознаки. Таку позицію пояснюють тим, що знання вказаних відомостей надає можливість працівникам оперативних підрозділів розробляти та застосовувати конкретні оперативно-розшукові заходи, прийоми та методи щодо попередження і розкриття злочинів [21, с. 58].

Аналіз наведених вище позицій указує, що окремі вчені порядок з ознаками механізму вчинення злочину до складу криміналістичної характеристики намагаються включати й ознаки діяльності з розслідування таких протиправних проявів. Це, на нашу думку, є неприпустимим, адже у самому терміні «криміналістична характеристика злочинів» закладено зміст цієї категорії. Мова йде про характеристику злочинної діяльності, а не діяльності правоохоронних органів з її виявлення та розслідування. А значить включення до криміналістичної характеристики злочинів будь-яких елементів, що характеризують слідчу діяльність є неправильним.

Разом із тим вважається неможливим пропонувати імперативний перелік елементів такої характеристики для всіх без винятку злочинів. Як відомо, всі злочини є різноманітними й відмінними, а значить характеризуються відмінними особливостями механізмів їх скоєння. Це, у свою чергу, означає, що й характеристика таких злочинів буде відмінної. Нерідко одним видам (групам) злочинів притаманні ті елементи, які відіграють другорядну роль у механізмі інших видів (груп) кримінальних правопорушень, а то й взагалі для них не характерні. Ось чому повністю погоджуємося з науковцями, котрі стверджують, що структурні елементи криміналістичної характеристики повинні бути динамічними, гнучкими, а не обов'язковими для всіх видів (груп) злочинів.

У контексті наведеного вбачається вірною думка В. О. Малярової з приводу необхідності визначення такої сукупності елементів криміналістичної характеристики злочинів, яка була б індивідуальною, теоретично обґрунтованою та підтвердженою результатами досліджень. Тільки у такому випадку кожний елемент з цієї системи здатний буде певною мірою вказувати на істотні для розслідування фак-

ти, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [22, с. 12].

Окремої уваги заслуговує питання про виділення, як окремого елемента криміналістичної характеристики, злочинів кореляційних зв'язків, за допомогою яких чітко прослідковуються закономірності вчинення кримінальних правопорушень окремого виду (групи). Чимало вчених формулюють визначення криміналістичної характеристики, виділяючи такі зв'язки неодмінною ознакою, а значить складовою цієї категорії. Однак з цим не можна погодитися, адже для виділення таких закономірностей слід проаналізувати, а згодом узагальнити великий масив емпіричного матеріалу. А це не завжди можливо для окремих категорій кримінальних правопорушень.

Тому цілком погоджуємося з позицією В. В. Лисенка стосовно необхідності включати до змісту криміналістичної характеристики інформації про злочини, яка має одиничні прояви, оскільки такі нетипові прояви злочинної діяльності можуть мати поширення у майбутньому [23, с. 234]. Вказане твердження підтверджує необхідність розробки криміналістичної характеристики як елемента окремої криміналістичної методики навіть для злочинів, які ще не отримали значного розповсюдження. А значить відсутній достатній емпіричний матеріал для дослідження з подальшим виділенням кореляційних зв'язків. Указана ситуація характерна й для самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. У зв'язку з чим такі зв'язки не виділяються як обов'язковий самостійний елемент криміналістичної характеристики злочинів, у тому числі самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи.

Більше того, як вірно з цього приводу зазначає Р. Л. Степанюк, окремі види злочинів є нерозповсюдженими, нерідко у силу високого рівня їх латентності, коли до судів у більшості спрямовують найпростіші матеріали. Як наслідок, слідча та судова практика не дає можливості здійснити масштабні узагальнення по багатьох видах злочинів, а за результатами аналізу одного або кількох злочинних діянь неможливо встановити

статистичні закономірні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики. При цьому завдання щодо встановлення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, котрим притаманний комплексний і груповий характер, ще більш ускладнюється, оскільки одночасно слід піддавати аналізу механізми кількох видів злочинів. Через це дійсно не доцільно включати до визначення криміналістичної характеристики злочинів як обов'язкової ознаки наявність статистично встановлених кореляційних зв'язків між елементами [7, с. 400]. Механізм учинення самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи характеризується наявністю технологій протиправної діяльності, де таке присвоєння завжди виступає другорядним щодо основного правопорушення. Причому така ознака є імперативною й закріплена на законодавчому рівні. А значить мова йде про необхідність розробки комплексної методики розслідування. Відповідно й криміналістична характеристика повинна розроблятися з урахуванням комплексного характеру таких злочинів. У зв'язку з цим вважаємо, що кореляційні зв'язки не варто виокремлювати серед елементів криміналістичної характеристики самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи.

Поряд зі з'ясуванням переліку елементів криміналістичної характеристики самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи важливо визначити їх ієрархію. Адже, як зазначає О. О. Вольський, ієрархічна побудова структурних елементів криміналістичної характеристики зумовлена тим, що завдання цієї криміналістичної категорії у методиці розслідування злочинів складаються з виявлення факту вчинення злочину й висування версій про злочинний характер тієї або іншої події; з виявлення матеріальних слідів злочину; з розшуку предметів злочинного посягання за допомогою наявних відомостей про типові місця їх приховання й реалізації, і нарешті, для висування версії про особу, що вчинила діяння, або про вчинення злочину групою осіб [24, с. 126].

Тож вважаємо, що криміналістична характеристика самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи повинна бути представлена наступними елементами. Насамперед варто схарактеризувати особу злочинця, оскільки вона є ключовою фігурою у ланцюгу злочинної діяльності. Причому потрібно поряд із соціально-демографічними властивостями такої особи приділити значну увагу її морально-психологічним якостям і тим ознакам, які дана особа самовільно присвоїла. Наступним обов'язковим для даної категорії кримінальних проявів є способи вчинення злочину, а саме способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. Більше того, необхідно чітко визначити у чому полягає допоміжна роль самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи у механізмі скоєння основних суспільно небезпечних діянь. Окремим елементом доцільно також виділити особу потерпілого, визначивши у тому числі ті властивості, котрі характеризують її віктимну поведінку. Не менш важливим та інформативним елементом криміналістичної характеристики вказаної категорії злочинів є час, місце й обстановка їх вчинення. Адже досить часто вказаний елемент дозволяє з'ясувати мотиви злочинця, у тому числі й під час вибору способів учинення самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. Звісно всі діяння злочинця відбиваються у навколишньому середовищі у вигляді типових слідів, котрі варто виокремити у структурі відповідної криміналістичної характеристики.

Висновки. Отже, криміналістична характеристика самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи є обов'язковим структурним елементом відповідної криміналістичної методики, під яким варто розуміти систему криміналістично значущих відомостей про елементи механізмів скоєння виділеної категорії кримінальних правопорушень (особу злочинця, способи вчинення злочину, особу потерпілого, час, місце, обстановку, типові сліди), що відіграє орієнтовну роль у діяльності органів досудового розслідування під час визначення основних напрямків і засобів провадження їх розслідування.

Список використаної літератури:

1. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистическая характеристика преступлений / Л. Я. Драпкин // Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений: [сб. науч. тр.]. – Свердловск, 1978. – Вып. 69. – С. 16-25.
2. Бахін В. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів / В. Бахін, Б. Лук'янчиков // Правничий часопис донецького університету. – 2000. – №1(4). – С. 39-43.
3. Криминалістика : [учебник для вузов] / Отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. – М. : БЕК, 1997. – 704 с.
4. Криміналістика : [підруч.] / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. – 5-те вид., переробл. та допов. – К. : Ін Юре, 2016. – 640 с.
5. Криміналістика : [підручник] / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2011. 666 с.
6. Лук'янчиков Є. Щодо поняття криміналістичної характеристики злочинів / Є. Лук'янчиков // Історико-правовий часопис. – 2013. – № 2. – С. 107-113.
7. Степанюк Р. Л. Сутність і практичне значення криміналістичної характеристики злочинів / Р. Л. Степанюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 386-388. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.par.in.ua/5_2014/117.pdf.
8. Аверьянова Т. В. Криминалістика : [учебник для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; Под ред. проф. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 990 с.
9. Шевчук В. М. Роль криміналістичної характеристики злочинів у формуванні тактичних операцій / В. М. Шевчук // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4 (51). – С. 134-141.
10. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : [монографія] / В. А. Журавель. – Х. : Апостіль, 2012. – 304 с.
11. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : [навчальний посібник] / А. В. Старушкевич. – Київ : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1997. – 41 с.
12. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : [учебное пособие] / А. В. Шмонин. – М. : Юстицинформ, 2006. – 464 с.

13. Оспичев И. М. Криминалистическая характеристика похищений людей, совершаемых организованными группами / И. М. Оспичев // Вестник Югорского государственного университета. – 2008. – Вып. 4(11). – С. 64-66.
14. Пчеліна О. В. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : [монографія] / О. В. Пчеліна. – Харків : В справі, 2017. – 524 с.
15. Криминалистика : [учебник] / под ред. Н. П. Яблокова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2013. – 752 с.
16. Тищенко В. В. Система понятий методики расследования преступлений / В. В. Тищенко // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1987. – Вып. 34. – С. 49-55.
17. Белкин Р. С. Курс криминалистики : [учебное пособие] / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с.
18. Шепитько В. Ю. Криминалистика. Курс лекций / В. Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2005. – 368 с.
19. Алексеев О. О. Розслідування окремих видів злочинів: [навч. посіб.] / О. О. Алексеев, В. К. Весельський, В. В. Пясковський. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 278 с.
20. Рубцов И. И. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент частных методик расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И. И. Рубцов. – Санкт-Петербург, 2001. – 225 с.
21. Сіренко А. П. Елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі знищенням, підробленням або зміною номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу / А. П. Сіренко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 1. – С. 50-59.
22. Малярова В. О. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. О. Малярова. – Х., 2014. – 40 с.
23. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика) : [монографія] / В. В. Лисенко. – К. : Логос, 2004. – 324 с.
24. Вольський О. О. Криміналістична характеристика заволодіння чужим майном, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем / О. О. Вольський // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. – 2013. – Випуск 660. – С. 123-127.

Перлин В. С. О сущности и содержания криминалистической характеристики самовольного присвоения властных полномочий или звания должностного лица

В статье проанализированы научные подходы к трактовке термина криминалистической характеристики преступлений и выделению ее основных элементов. Предложено авторское определение криминалистической характеристики самовольного присвоения властных полномочий или звания должностного лица. Осуществлено иерархическое построение структурных элементов криминалистической характеристики выделенной категории преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступлений, самовольное присвоение властных полномочий или звания должностного лица, структура, сущность, содержание.

Perlin V. Concerning the essence and content of criminalistics characteristics of the unauthorized assignment of authority or the rank of official

The article analyses the scientific approaches to the interpretation of the term criminalistics characteristics of crimes and the distinction of its main elements. The author's definition of criminalistics characteristics of the unauthorized assignment of authority or the rank of an official is proposed. A hierarchical construction of the structural elements of criminalistics characteristics of the distinguished category of crimes is carried out.

Key words: criminalistics characteristic of crimes, unauthorized assignment of authority or rank of official, structure, essence, content.